

одержав замовлення – виготовити пам’ятник Кобзарю у Полтаві. Попри бажання влади виготовити пам’ятник висотою біля 10 метрів, І. Кавалерідзе наполіг на власному баченні свого творіння [5]. Висота залізобетонних брил сягне трьох метрів, а скульптури Шевченка 1,8 м. Отже, фактично п’ятиметрова композиція й прикрасить модерну місцину в Полтаві і постане навпроти знаменитого будинку губернського земства (нині – Краєзнавчого музею), який також є пам’яткою архітектури модерну.

Після того, як схожий пам’ятник Кобзарю схвалили й відкрили в Сумах, долю полтавського вирішили також позитивно. Однак відкриття пам’ятника відбувалося на тлі занепаду модерну в СРСР, оскільки новий стиль соцреалізму поступово й невпинно витісняв з культурного простору різні течії модерну. Видатний майстер беріг своє творіння і в скрутні 1960-ті рр., коли влада почала боротьбу з «формалізмом» у мистецтві. Домігся І. Кавалерідзе й ремонту пам’ятника та догляду за ним. Прикметним є його останнє в житті інтерв’ю. Незадовго до смерті в 1978 р., відповідаючи на запитання: «Які свої твори він вважає одкровенням?» І. Кавалерідзе відповів: «Пам’ятники княгині Ользі у Києві, Артему в Бахмачі та Тарасу Шевченку в Полтаві» [4].

Насамкінець, варто зауважити, що в Полтаві й досі немає вулиці, провулку, або ж навіть скверу імені І. Кавалерідзе, хоча за створення одного зі славетних скульптурних символів краю знаний Українець і наш земляк заслужив на таке увіковічення пам’яті про нього.

1. Ковпаненко Н.Г. Кавалерідзе Іван Петрович // *Енциклопедія історії України*. – Т. 4. – К., 2007.
2. Німенко А.І. Кавалерідзе – скульптор. – К., 1967.
3. Зінич С., Капельгородська Н. Іван Кавалерідзе. – К., 1971.
4. Сенько Р. На змахах епох: І. Кавалерідзе й оточення. – К., 2002.
5. Кавалерідзе Іван Петрович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.velib.com/biography>.
6. Виставка творів Івана Петровича Кавалерідзе. Каталог. – К., 1962.
7. Провінційний архітектор: Збірка матеріалів та фотодокументів, присвячена 100-річчю від дня народження Л.С. Вайнгорта / Укл. Б. Тристанов. – Полтава, 2012. – 336 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://histpol.pl.ua/ru/poltavskij-rodoslov>.

Sharavara T.I. Ivan Kavalieridze in Poltava modern. In the article is considered the contribution of outstanding sculptor I. Kavalieridze in the creation of the Taras Shevchenko monument in Poltava. The factors that influenced on the master’s worldview are analyzed. It has been found that the professional growth of the sculptor was under the influence of the S. Mazarakı views and skills and training in France famous masters’ studios.

Key words: I. Kavalieridze, Poltava region, modern, constructivism.

М. Е. Круглярк

КРАЄЗНАВСТВО В ЖИТТІ ТА ТВОРЧОСТІ БОРИСА КРУГЛЯКА

У статті показано місце історії Волині-Житомирщини в життєвому і творчому шляху професора Б. Кругляка: від керівника туристських гуртків і журналіста місцевої преси – до академіка та віце-голови Товариства дослідників Волині.

Ключові слова: краєзнавство, туризм, Волинь, Житомирщина, гайдамаччина, революційний рух.

3 травня 2014 р. виповнилося б 80 років, з дня народження доктора історичних наук, професора, академіка Нью-Йоркської академії наук, житомирянина Бориса Абрамовича Кругляка (1934–1996). Відомий фахівець з питань економічної історії України XIX – початку XX ст., чие становлення як науковця стало можливим, у тому числі й завдяки науковому керів-

ництву професора Івана Олександровича Гуржія, розпочинав свій творчий шлях саме як краєзнавець та власне і завершував його як організатор й учасник чергової краєзнавчої конференції. До 80-річчя вченого в житомирському видавництві «Волинь» з’явилася друком книга «Історик Борис Круглярк: наукове надбання Житомирщини, України і світу (праці, спогади, матеріали)». Метою цієї статті є аналіз становлення Б. Кругляка як видатного краєзнавця, історика Житомирщини, активного громадського діяча.

Борис Абрамович народився 3 травня 1934 р. у родині житомирських службовців. Інтерес до минувшини зародився в серці хлопця, на думку В. Сарбея, у 1944–1945 рр., коли він повертався з евакуації до зруйнованої війною України. Потім були навчання в школі, на історичному факультеті місцевого педагогічного інституту. Знайомство з відомим науковцем, завідувачем кафедри загальної історії ЖДПІ Л. Коваленком розпалило інтерес до історії ще більше, про що він згадуватиме у своїй публікації на шкіль літ: «Жовтневий переворот не тільки змінив закономірний хід історії, але й наніс болочий удар по багатьох галузях культури, в тому числі й краєзнавству. Любов до рідного краю, пильна увага до його історії та культури нерідко кваліфікувалася як націоналізм, і потрібна була чимала мужність і сміливість, щоб спрямувати свої наукові інтереси на багатогранне дослідження історії малої батьківщини» [1, 612].

Після закінчення в 1955 р. інституту, на Бориса Абрамовича чекали недовга педагогічна діяльність у сільській школі, служба в армії, а потім – вчителювання у школах Житомира. Одночасно з цим він працював спочатку керівником туристських гуртків в обласній дитячій екскурсійно-туристській станції, а згодом – завідувачем відділу туризму Палацу піонерів і школярів. Б. Круглярк розробляв програми районних, міських та обласних програм з туризму, виступав суддею цих змагань, а з початку 1960-х рр. очолив міський клуб туристів [2]. З 1962 р. розпочалася також його журналістська діяльність, безпосередньо пов’язана з краєзнавством: на сторінках «Радянської Житомирщини», а потім й «Комсомольської зірки» один за одним з’являлися краєзнавчі матеріали за підписом «Б. Круглярк, вчитель історії». До того ж він читав лекції з історії Житомирщини в обласному інституті удосконалення вчителів, керував методоб’єднанням вчителів історії міста [3, 7–8].

Втім, після 1978 р. Б. Круглярку довелося на деякий час залишити межі України й виїхати працювати до м. Сизрань Куйбишевської (нині – Самарської) обл. Після вдалого захисту кандидатської дисертації, у планах науковця, звісно, була робота у вищій школі, але, через «ленінську національну політику», реалізувати це бажання так і не вдалося. Доцент, декан механічного факультету, завідувач кафедри суспільних, згодом гуманітарних наук у філіалі Куйбишевського політехнічного інституту, – таким був шлях Бориса Абрамовича у Сизрані. Втім, перебування в Росії не зупинило краєзнавчих пошуків історика. Відтепер, поряд з українською тематикою, фігурує історія російської глибинки, адже робота в архівах тривала. Тривала й робота над докторською дисертацією, яку вдалося захистити 1994 р., через два роки по поверненні до рідної України. Викладання в Житомирському інженерно-технологічному інституті та інституті підприємства і сучасних технологій, завідування відповідними кафедрами в цих вишах, поєднувалося з активною громадською роботою. Так, відновлено співробітництво з інститутом удосконалення вчителів, Житомирським обласним краєзнавчим музеєм. 1993 р. Б. Круглярка обрали віце-головою відновленого Товариства дослі-

дників Волині, де він відповідав за наукову роботу та по суті шукав спонсорів для проведення чергових наукових заходів. Борис Абрамович є автором мап з економіки до атласу Волині, розроблених у Волинському державному університеті ім. Лесі Українки [3, 8–9]. Серед планів науковця, дізнаємося з тогочасної преси, – керівництво філією Українського інституту туризму в Житомирі [4], робота над створенням «Енциклопедії Житомирщини» [5]. 1994 р. учений став членом Нью-Йоркської академії наук. Історик домігся відкриття в технічному навчальному закладі (ЖІТІ) аспірантури й запропонував кільком молодим викладачам, а також співробітникам Житомирського краєзнавчого музею стати його аспірантами й розробляти проблеми економічної історії [6, 27–28]. На жаль, раптова смерть 28 лютого 1996 р. не дозволила науковцеві побачити, як його аспіранти успішно захистили спочатку кандидатські (І. Власюк, В. Молчанов), а згодом й докторські дисертації (В. Венгерська, І. Ярмошик) [7, 18–19].

Як історик-краєзнавець Борис Абрамович охоплював у розвідках історію Волині-Житомирщини від часів Київської Русі до сучасності, щоправда тематика його творчості коригувалася відповідно до пануючої в суспільстві ідеології. Звісно, в радянський період творчості чимало уваги зверталось на постаті польських і російських революціонерів, героїв-підпільників років Другої світової війни. У 1990-х рр. історик прагнув якомога ширше й глибше охопити історію Житомирщини від найдавніших часів до сучасності. В цьому контексті важливою є, надрукована 1995 р., невеликим накладом, майже у самвидавний спосіб, брошура – «Загадки минувшини Поліського краю». В ній Борис Абрамович об'єктом дослідження обрав східнослов'янське плем'я древлян, яке проживало на передодні утворення й за часів Київської Русі на Житомирщині, в районі міст Коростеня, а потім – Овруча. Вже на початку брошури зустрічаємо апологію древлян: «До літопису треба підходити обережно, бо його автори, за походженням поляни, негативно ставилися до своїх сусідів і відображали їх у чорних фарбах» [8, 557]. Історик показує древлян як незалежне плем'я, «добрих і великодушних за своєю натурою, але гордих лісових жителів», які часто виявляли непоко́ру, але геть не дикунів, як це прагнув зобразити літописець [8, 558]. Серед проблемних питань, які підняв Б. Кругляр у цій праці, такі: «Дружиною якого Ігоря була княгиня Ольга?», «Коли народився князь Святослав?» (він вважав, що це сталося не пізніше 927 р., а не на початку 940-х рр., як у літописі). Автор упевнений, що Житомир існував уже за часів Київської Русі (серед краєзнавців й досі точиться з цього приводу дискусія, адже достовірні джерела про існування міста датовані лише литовсько-польською добою). Повстання древлян 945 р. учений не вважав «першим антифеодальним виступом» й пише з цього приводу: «Ні, тут зіграли свою роль зовсім інші мотиви. По-перше, такі великі побори були покликані ще раз принизити, зневажити гідність древлян і продемонструвати їм, хто має право господарювати в їхніх землях. По-друге, така поведінка випливала й з деяких рис його характеру». Цей виступ не був стихійним: «Древляни прагнули захистити власну гідність, позбавитися того, хто порушив традиції, які склалися на той час між Києвом і залежними від нього племенами, і зробити спробу посісти князівський престол у Києві» [8, 561–562]. Борис Абрамович прагнув довести, що літописець спеціально багато уваги приділяв розправі княгині Ольги над древлянами, аби показати їхню дурість і нетямущість: «Літопис не поприкає Ольгу за її віро-

ломний вчинок, зате виставляє дурним народ, якого легко ошукати» [8, 564]. Остання оповідь брошури присвячена постаті князя Володимира Святославича, зокрема, його боротьбі за владу. Історик акцентує увагу на тому, що матір'ю Володимира була ключниця Малуша, дочка коростенського князя Мала, якого свого часу древляни прагнули посватати за Ольгу. «Древлянська земля була віддана в управління князю Святославу Володимировичу. Правління в Києві сина Малуші, а в Овручі – її онука і правнука славетного князя Мала повністю задовольнило древлян, і з цього часу в історичних документах не зафіксовано їхніх виступів проти київської влади» [8, 570].

Чимало уваги в 1990-х рр. Б. Кругляр приділив дослідженню гайдамацького руху на Житомирщині. Історик шукає витоки цього руху ще в періоді «Руїни», згадуючи постаті полковників – паволоцького І. Поповича та овруцького І. Децика, які вели боротьбу проти Речі Посполитої за возз'єднання з Лівобережною Україною [9]. Серед особливостей гайдамацького руху науковець називає те, що 1) він тривав щороку від весни до осені; 2) майже в кожному загоні були запорожці або ж люди, які тривалий час мешкали на Січі; 3) однією з умов успіху було швидке переміщення гайдамаків з однієї місцевості в іншу [10]. В численних розвідках проаналізовано етапи гайдамацького руху та зв'язок з Волинню, особливо ґрунтовно показано перебування І. Гонти поблизу с. Тригір'я, біля Житомира 1768 р. Гайдамацький ватажок сподівався знайти графа Вороновича, аби помститися йому за знущання з українських селян. Воронович ховався у, вкритій густим гіллям кущів, тісній печері на крутому схилі р. Тетерів. За іншою версією, І. Гонта був захоплений у полон в містечку Котельня й страчений жахливою смертю біля Кодні. Остання стала символом нескореності, адже саме в Кодні катом Й. Стемповським у страшенних тортурах страчені народні месники [11].

Помітне місце в краєзнавчій спадщині професора Б. Кругляка посідала й історія Житомирщини ХІХ – початку ХХ ст. Теми, які цікавили дослідника – житомир'яни у війні 1812 р., У. Кармалюк на Житомирщині, постаті польських революціонерів братів М. і С. Ворцелів, З. Подлевського, З. Сераковського, А. Пустовойтової, Я. Домбровського, економічна історія Волині. Прикметно, що, розпочаті ще в 1960-х рр. дослідження, які носили, спершу, популяризаторський характер, маючи за мету показати приклад російсько-польської дружби, в 1990-х рр. були доповнені й поглиблені. В роки незалежності історик міг уже без жодних ідеологічних кліше писати й про польсько-українські революційні зв'язки. Наприклад, у статті «Друг Шевченка», виданій 1968 р. й присвяченій постаті польського революціонера З. Сераковського, Борис Абрамович неодноразово наголосив: «Мати Зигмунта, вихована на передових традиціях дружби з російськими людьми...» або «...із сердечною теплою згадував О. Герцен, що найзаповітнішою мрією Сераковського була мрія про дружбу вільної Росії з незалежною Польщею» [12]. У публікації 1978 р., присвяченій постаті польського революціонера А. Пустовойтової, Б. Кругляр зазначав, що, перебуваючи в Житомирі під суворим наглядом поліції, «Анна Пустовойтова продовжувала революційну діяльність, розповідаючи своїм землякам про братерську співдружність російських, українських і польських демократів у боротьбі за незалежність Польщі» [13].

Попри вимушену ідеологічну заангажованість (інакше ці публікації ніколи б не побачили світ), його краєзнавчі розвідки радянського періоду безперечно цінні й не лише тим, що подають невідому раніше інформа-

цію про діячів польського національного руху на Волині, але й тим, що є серйозним науковим напрацюванням, подаючи подеколи й власну позицію автора, чого публіцистичні нотатки не передбачають. Саме з цих невеличких заміток пізніше з'явилися вагомі наукові дослідження у фахових виданнях. Ще на сторінках місцевої преси історик розпочав дискусію про дату й обставини смерті А. Пустовойтової, піддаючи критиці спогади «комунара» В. Арендта [13]. Через 3 роки, вже на сторінках «Українського історичного журналу» науковець показав, що дискусійними є дата та місце народження, невідомої раніше революціонерки [14].

Дещо під іншим кутом подає за часів незалежності історик й постаті польських революціонерів братів Ворцелів. Сама назва статті «Микола Ворцель: проблеми дослідження польсько-українських революційних зв'язків» свідчить, що головні акценти зміщено в бік дослідження українського революційного руху, хоч й як складової російського. Південне товариство декабристів й Товариство об'єднаних слов'ян, схоже, розглядалися Б. Кругльком саме як українські декабристські організації. На думку історика, М. Ворцель, попри відсутність численних згадок в джерелах, належав до активного крила Південного декабристського товариства. Вагомим є й припущення вченого про належність одного з ідеологів Товариства об'єднаних слов'ян Ю. Люблінського до керівництва польського Патріотичного товариства та його значний вплив на формування поглядів М. Ворцеля [15]. «Проукраїнські» погляди на державотворення Польської держави Б. Кругльок приписав Станіславу Гаврилію Ворцелю – одному з керівників польського повстання 1830–1831 рр., який «з повагою ставився до українського народу, різко критикував тих польських діячів, які мріяли про возз'єднання Речі Посполитої в кордонах 1772 р., тобто з українськими землями в її складі». Водночас історик прагнув об'єктивності: він не абсолютизував український чинник у житті С. Ворцеля, доречно показуючи зв'язок польського революціонера з російськими колегами, насамперед декабристами, а також О. Герценом [16].

Чимало публіцистичних нотаток присвячено й героям-підпільникам Другої світової війни – діячам Малинського підпілля, учневі Житомирської середньої школи № 32 О. Якубцю. Арештований німцями, хлопчик Шура, який пускав під укіс поїзди на лінії Житомир – Новоград-Волинський, після 40-денного перебування в камері смертників, був осліплений гестапівцями, а потім повішений з іншими підпільниками. Очевидно, не поза громадською позицією Б. Круглька, рішенням Житомирського міськвиконкому, один з провулків отримав ім'я О. Якубця, а на будинку школи № 32 відкрито меморіальну дошку [17]. У статті «Вірність обов'язку» вчений подав рецензію на документальну повість В. Сосніна й В. Рудика, присвячену подвигам учасників Малинського підпілля років війни. Звісно, рецензія не містила ніяких зауважень й була написана, швидше, з популяризаторською, а не науковою метою. Як власне й рецензована документальна повість не могла містити жодних суперечливих ідеології моментів й героїзувати учасників руху Опору на Житомирщині [18]. З не меншою героїзацією описано постать уродженця с. Неділище Ємільчинського р-ну Житомирщини, майора Гната Степановича Марченка, якого помилково зарахували

до загиблих у січні 1942 р. захисників м. Сухиничі Калузької обл. [19].

Отже, історія рідної Житомирщини посіла визначне місце в життєвому й творчому становленні професора Б. Круглька. Розпочавши свій науковий шлях як краєзнавець, учений не зраджував собі, навіть проживаючи в далекій російській глибинці, продовжуючи дослідження України й Житомирщини в історичному контексті. Розширення та поглиблення тематики його краєзнавчих досліджень за роки незалежності, дало змогу подивитися під новим кутом зору на події часів Київської Русі на Житомирщині, вшанувати пам'ять учасників гайдамацького руху в Кодні, по-новому оцінити роль польських революціонерів XIX ст. у формуванні українського національного та революційного рухів. Плідна громадська діяльність ученого сприяла й активізації краєзнавчого руху на Волині, його інституціалізації, сформувала школу вчених-краєзнавців, для яких історія Житомирщини стала об'єктом глибокого наукового дослідження.

1. Кругльок Б. Л. А. Коваленко і його учні – дослідники історії Волині і Житомирщини // *Історик Борис Кругльок: Наукове надбання Житомирщини, України і світу: Праці. Спогади. Матеріали.* – Житомир, 2014.
2. Кругльок Б. З історії туризму на Житомирщині // *Історик Борис Кругльок...*
3. Сарбей В. З любов'ю до України // *Історик Борис Кругльок...*
4. Мокрицький Г. Повернувся в Житомир, або В якому полку служили Леонід Брежнев і Микола Щорс // *Історик Борис Кругльок...*
5. Чи створимо «Енциклопедію Житомирщини»? // *Житомирський вісник.* – 1992. – 25 грудня.
6. Венгерська В. Спомини про вчителя // *Історик Борис Кругльок...*
7. Кругльок М. Економічна історія України початку ХХ ст. у науковій спадщині академіка Б. А. Круглька // *Історик Борис Кругльок...*
8. Кругльок Б. Загадки минувшини Поліського краю // *Історик Борис Кругльок...*
9. Кругльок Б. Переддення «Коліївщини» // *Історик Борис Кругльок...*
10. Кругльок Б. Гайдамацький рух в історії нашого краю // *Історик Борис Кругльок...*
11. Костиця М., Кругльок Б. Гайдамаки в історії Житомирщини // *Історик Борис Кругльок...*
12. Кругльок Б. Друг Шевченка // *Радянська Житомирщина.* – 1968. – 28 липня.
13. Кругльок Б. Всюди була сповнена відваги // *Радянська Житомирщина.* – 1978. – 19 березня.
14. Кругльок Б.А. Ганна Пустовойтова – учасниця Комуни // *Укр. іст. журн.* – 1981. – № 3.
15. Кругльок Б. Микола Ворцель: проблема дослідження польсько-українських революційних зв'язків // *Історик Борис Кругльок...*
16. Кругльок Б. Глашатай братства и свободы // *Історик Борис Кругльок...*
17. Кругльок Б. Імені героя // *Комсомольська зірка.* – 1976. – 13 листопада.
18. Кругльок Б. Вірність обов'язку // *Радянська Житомирщина.* – 1976. – 12 вересня.
19. Кругльок Б. Він – живий // *Комсомольська зірка.* – 1970. – 13 жовтня.

Krugliak I. A. Regional Studies in the Life and Work of Borys Krugliak. In the article is discovered the Volyn-Zhytomyr region history in the life and work of professor B. Krugliak from the head of tourist groups and the journalist of the local press to the Academician and the vice-president of the Volyn Researchers Society.

Key words: regional studies, tourism, Volyn, Zhytomyr region, gaidamachyna, revolutionary movement.

